

референдуму з чітким дотриманням чинного законодавства, всіх процедур, контролю з боку уповноважених органів; якісного забезпечення всіх організаційно-технічних умов для його підготовки та проведення тощо.

Дослідження ефективності інституту референдуму передбачило наявність виокремлення його переваг та недоліків. Основними перевагами референдуму у рамках демократичної держави є: він виступає втіленням народного суверенітету, важливою гарантією громадянських прав і свобод, проявом та додатковою можливістю активного залучення громадян до здійснення врядування у демократичній державі та прийняття важливих рішень на національному та місцевому рівнях, дозволяє врахувати «територіальні» інтереси держави, які виходять від виборців, що знаходяться на периферії. У свою чергу, серед недоліків референдуму визначають: низький рівень правосвідомості та правової культури населення, а також фаховості населення; він призводить не до спільної, а до єдиної думки, яка ігнорує інше бачення вирішення проблеми; за своєю суттю припускає однозначну відповідь на поставлене питання, що не передбачає попереднього обговорення проекту з можливістю внесення до нього змін; не враховує інтересів більшості населення країни за умов зростаючої ролі абсентеїзму; певним чином послаблює роль представницького органу у державі.

Список використаних джерел

1. Дашковська О. Референдум як інститут безпосередньої демократії: досвід зарубіжних країн / О. Дашковська // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 1. – С. 235–240.
2. Доля І. М. Ефективність місцевого референдуму як механізму політичної відповідальності місцевої влади / І. М. Доля // Грані. – 2013. – № 10. – С. 30–35.
3. Лисенко Л. Г. Референдум як форма прямої демократії в сучасних українських умовах / Л. Г. Лисенко, А. О. Карасевич // Придніпровські соціально-гуманітарні читання : матер. III-всееукр. наук. конферм. з міжнар. участю (м.Кіровоград, 16 травня 2014р.) : у 3-х частинах. – Ч. II. – Д. : ТОВ «ІННОВАЦІЯ», 2014. – С. 108–114.
4. Маркітанов В. Референдум як форма прямої демократії: зарубіжний і вітчизняний досвід / В. Маркітанов, В. Нечитайло // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2015. – Вип. 27. – С. 69–74.
5. Мельниченко В. І. Безпосередня демократія як складова і чинник демократичного врядування в Україні / В. І. Мельниченко // Державне управління: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 230–239.
6. Москалюк О. В. Переваги та недоліки інституту референдуму / О. В. Москалюк, А. О. Маркова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Вип. 30. – Т. 1. – С. 81–84.
7. Семерак І. О. Концептуальні підходи до визначення поняття місцевого референдуму: питання теорії та практики / І. О. Семерак // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 4. – С. 134–141.

УДК 340.2

ПРАВОВА ОСВІТА ТА ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИКИ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Йора Д.С.

(заступник начальника Управління – начальник відділу забезпечення доступу до публічної інформації Управління систематизації законодавства та правоосвітньої діяльності Департаменту реєстрації та систематизації нормативних актів, правоосвітньої діяльності)

Анотація. У статті розкрито зміст поняття «правова освіта» та «правова свідомість». Акцентовується увага на формуванні у громадян необхідного рівня правової освіти та правової свідомості, поваги до права, подолання правового нігілізму як запоруки формування правової держави. Розмежовуються поняття «правова освіченість» і «правова освіта». Наголошується на важливості правової освіти, високого рівня правової свідомості в усіх сферах життєдіяльності людини.

Ключові слова: правова освіта, правова свідомість, право, повага до права, правова держава, правоосвітня робота.

Аннотація. В статье раскрыто содержание понятия «правовое образование» и «правовое сознание». Акцентируется внимание на формировании у граждан необходимого уровня правового образования и правового сознания, уважения к праву, преодоление правового нигилизма как залога

формирования правового государства. Разграничиваются понятия «правовая образованность» и «правовое образование». Отмечается важность правового образования, высокого уровня правового сознания во всех сферах жизнедеятельности человека.

Ключевые слова: правовое образование, правовое сознание, право, уважение к праву, правовое государство, правообразовательная работа.

Iora Dmytro *Legal education and legal consciousness as a factor in the development of the rule of law.*

Annotation. The article reveals the concept of " legal education " and " legal consciousness ". The attention is focused on the formation of the citizens of the necessary level of legal education and legal consciousness and respect for the law, overcome the legal nihilism as a guarantee of formation of a lawful state. Defines the concepts of " legal scholarship " and " legal education ". The importance of legal education , a high level of legal consciousness in all spheres of human activity.

Keywords: legal education , legal consciousness, law, respect for the law, the rule of law, work aimed at respect for the right.

Сучасний кризовий стан та його прояви породжують стійкий соціальний та правовий песимізм, що трансформується із площини емоцій, почуттів, відчуттів, переживань (правова психологія) у площину переконань, ставлення, уявлень, стереотипів (правова ідеологія). Це й зумовлює певну, на жаль, не завжди бажану для суспільства поведінку індивіда.

Не приділяючи аналізу причин цього явища спеціальної уваги (всі вони добре відомі як пересічному громадянину, так і державним діячам, посадовцям, політикам, представникам науки), варто наголосити, що песимістичні настрої багато в чому нівелюють, відкидають повагу до права як найдієвішого регулятора суспільних відносин, а отже, заважають формуванню відповідного сучасним реаліям правового світогляду.

За цих умов необхідним є відродження поваги до права, принципу верховенства права, принципу законності, підвищення авторитету закону, що є першочерговим завданням для представників вітчизняної науки, і зможе слугувати важливим завданням для громадянського суспільства, його правового світогляду. Тому, не пропонуючи нових «рецептів миттєвого одужання суспільства», враховуючи, що це процес не одного дня, тижня чи місяця, що суспільство не може «одужати» за «помахом чарівної палички», а довіра до права, закону й режиму законності не може виникнути миттєво, необхідним є наголосити на тих невідкладних завданнях, реалізація яких може стати інструментом, ключем для усунення суспільних деформацій з означеної проблематики.

Крім того, права слід дотримуватися не тільки через повагу до нього, сприйняття його демократичних засад, а й через нагальну потребу відродження поваги до правового порядку в суспільстві.

Очевидною є потреба формування правової думки як передумови та необхідної умови розуміння правової дійсності на всіх її рівнях та в усіх її проявах [4, с. 3–17].

Отже, для того, щоб відбулося прийняття права на особистісному рівні, необхідно адекватно до потреб часу і розвитку сучасної особистості формувати соціальний, зокрема, освітній простір буття особистості.

Звернемося наразі до практичного зрізу даної проблеми.

Слід зазначити, що дану проблематику серед вітчизняних вчених розглядали В. Бабкін, В. Головченко, М. Козюбра, Н. Оніщенко, О. Петришин, П. Рабінович, С. Рабінович, О. Тихомиров, Ю. Шемшученко та ін.

Становлення в Україні демократичної правової держави потребує суттєвого підвищення правосвідомості громадян, їх політичної культури, формування поваги до закону, створення ефективного механізму захисту прав і свобод населення. Потребують вирішення на державному рівні питання подальшого розвитку правосвідомості населення, подолання правового нігілізму, задоволення потреб громадян у одержанні знань про право. Це може бути забезпечено, насамперед, шляхом удосконалення правової освіти населення [7].

У сучасних умовах розбудови правової держави та громадянського суспільства в Україні значно зростає роль правової освіти і політичної культури населення, що викликано ускладненням економічних і політичних процесів, соціальних відносин.

Спробуймо зупинитися на понятті «правова освіченість» (як результат) і «правова освіта» (як процес досягнення результату). Якщо освіченість – це засвоєння різнобічних знань [3, с. 858], то правова освіченість – це засвоєння правових знань на певних етапах державно-правового розвитку у визначених темпорально-просторових координатах. Правова освіченість – рівень правової освіти.

Правова освіта – це структурний компонент освіти в Україні, процес набуття правових знань, навичок та вмій, формування поваги до права, закону, прав та свобод людини, відповідних правових орієнтацій та оцінок, правових поведінкових установок та мотивів правомірної поведінки тощо [5, с. 123].

Правова освіта може розглядатися як система виховних і навчальних дій, спрямованих на створення умов для формування:

- поваги до права;
- власних уявлень і настанов, заснованих на сучасних правових цінностях суспільства;
- концепцій, достатніх для захисту прав, свобод і законних інтересів особи та правомірної реалізації її громадянської позиції.

Цілі правової освіти визначають завдання, що стоять перед правовиховним процесом. До них можна віднести:

- 1) формування та розвиток у громадян правових знань у сфері державного управління;
- 2) виховання поваги до права як соціальної цінності, до принципів законності;
- 3) вироблення потреб та навичок активного захисту у встановленому законом порядку своїх прав, свобод та законних інтересів.

Реалізація зазначених цілей та завдань дасть змогу сформувати належний рівень правосвідомості громадян.

Правова освіта не може ізольовано існувати в суспільстві, вона спирається на дані педагогіки та юридичних наук. При цьому педагогіку застосовують для найефективнішого правового виховання, використовуючи розроблені принципи та методи, форми і способи виховання особистості. У цьому зв'язку теорія та практика формування й розвитку правової культури мають бути тісно взаємопов'язані не лише з наукою права, а й з іншими галузями гуманітарних знань.

Правова освіта на сучасному етапі не може охоплюватися лише інформаційною або просвітницькою діяльністю, її завданням і основною метою має стати – навчити людину орієнтуватися у правовому просторі, дотримуватися стандартів правомірної поведінки. Саме тому система правової освіти повинна спиратися на новітні дослідження в галузі правознавства, методики і педагогічні технології, авторські моделі правоосвітньої діяльності [6, с. 3].

Правова освіта – необхідний елемент правової культури, умова правової вихованості особи, невід'ємна частина загальної культури громадянина, умова формування правосвідомості. Життя в громадянському суспільстві формує правову свідомість (позитивну чи негативну) незалежно від того, як відбувається (стихійно чи цілеспрямовано в рамках правової освіти) цей процес. Але правова освіта є запорукою того, що право стає регулятором життя індивіда, а не перешкодою на шляху вирішення його особистих завдань. У сучасних умовах саме правова освіта може стати найважливішим чинником розвитку особи, становлення громадянського суспільства й демократичної правової держави в сучасній Україні, громадяни якої зможуть жити в соціально-правовій злагоді одне з одним, з державою, владою, політичними партіями, громадськими рухами тощо.

Формування правових переконань (від зовнішніх вимог, що їх висуває суспільство до особистості, до внутрішнього переконання й від нього – до дії) – це шлях формування правової свідомості як необхідної умови забезпечення правопорядку. Без формування правового переконання неможлива правомірна поведінка. Процес реалізації правової норми – це взаємодія її вимог зі свідомістю індивіда. Не можна не погодитися з думкою вчених, що без вивчення переконань людини, її поведінки, психологічного механізму взаємодії вимог норми та свідомості людини неможливо зрозуміти мотиви правомірних учинків [8].

Здобуті правові знання мають переходити в ціннісні установки, стати внутрішнім переконанням, набути емоційного забарвлення, закріпитися у правових звичках.

Завдання правової освіти в тому, щоб досягти такого рівня правосвідомості, коли кожен член суспільства дотримувався б соціальних правил поведінки та правових норм виключно завдяки внутрішній потребі, власним переконанням, а не під страхом примусу. У цьому й полягає формування мотивів та звичок правомірної, соціально активної поведінки. Поведінка особи має бути свідомою. Вироблення звички до дотримання правових норм, до правомірної поведінки – головне та найскладніше завдання правової освіти.

Ідеологічна цінність правової освіти в тому, що вона є соціально необхідним явищем, зумовленим об'єктивними закономірностями побудови й розвитку суспільства.

З 2001 року в Україні діє Національна програма правової освіти населення, метою якої є підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, формування у них поваги до права.

Національна програма правової освіти населення передбачає подальше створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, а також визначає основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації.

Аналіз методологічних основ правової освіти, засвідчив, що вона повинна транслювати правову культуру, акумулювати правовий досвід, механізм правової діяльності, сприяти подоланню правового нігілізму, вирішенню конфліктів у суспільстві. Правоосвітня робота спрямована на розвиток самої людини, її правової свідомості і правової культури. Вчені-правознавці та практичні працівники доводять, що правова освіта є важливим комплексним компонентом механізму правової соціалізації особи, як процесу засвоєння сприйняття і реалізації суб'єктами правових цінностей суспільства, ідей, переживань, почуттів і емоцій людей, а також правових оцінок, норм і моделей поведінки [6, с. 3].

Саме правова освіта здатна спрямувати цей процес в цілеспрямоване позитивне русло. Важливою вимогою до системи освіти є забезпечення загальності правової освіти, а також врахування умов, середовища, в яких ця діяльність здійснюється.

Сьогодні у суспільстві виникає величезний практичний інтерес до права і правових інститутів, змінюється ставлення до права як механізму безконфліктної реалізації своїх інтересів у сучасному світі, право набуває конкретні риси і значення для кожного. На рівні масової свідомості це відображається в досить високому престижі юридичних спеціальностей, зростанні потреб в юридичній літературі, загальному зростанні інтересу людей до правових знань, правової інформації.

З іншого боку, сучасна соціокультурна ситуація в Україні така, що ці процеси не підкріплені правовою традицією, в масовій свідомості право не є безумовною цінністю. З оновленням законодавства і накопиченням відповідної правозастосовної практики все очевиднішим стає розрив між новим демократичним законодавством і низьким рівнем правосвідомості населення. Цей тривожний фактор визначає проблему формування

правової свідомості і подолання правового нігілізму одним з пріоритетних напрямів державної політики [6, с. 4].

Нині у зв'язку з кардинальними зрушеннями в усіх сферах життєдіяльності людини є нагальна потреба вивчення такого явища, як народна правова свідомість; її рис, характеристик, природи відповідно до нових політичних та соціальних реалій. Це одне із нагальних завдань загальної теорії держави і права.

Проте вже нині в цьому контексті слід зазначити, що правову свідомість не можна і не слід вважати простою арифметичною сумою ідей та поглядів щодо чинного права. Такий підхід був би доволі схематичним. Є підстави подивитися на правову свідомість як на базове поняття, що охоплює, найперше, правову ідеологію, під якою слід розуміти феномен загального соціального консенсусу, суспільного компромісу, на засадах усталеного, цілісного бачення ролі права в державі та громадянському суспільстві, а також у визначенні основних цілей, методів та механізмів правового регулювання [9, с. 265].

Уявляється, право, щоб бути успішно сприйнятим, крім демонстрації своєї діяльнісної «потенційної» здатності, має включатися в первинну соціологізацію як певна складова відповідного масиву, який треба засвоювати, починаючи з самого раннього віку, щоб потім не бути віднесеним до категорії «штучних реальностей», не притаманних тій чи іншій особистості [2, с. 240]. У цьому контексті слід акцентувати увагу на науково-дослідницьких роботах вітчизняних правознавців [1].

Необхідно звернути увагу на те, що проблема полягає не в наявності посутньої різниці між буденною та професійною правосвідомістю, а в тому, що являє собою правова думка звичайної людини та професіонала [10, с. 102–103]. Слід зазначити щодо традицій правової реальності, притаманних громадянському суспільству, – сьогодні як ніколи гостро відчуваються недоліки сформованої під впливом різних чинників юридичної думки.

Правосвідомість входить у систему суспільної свідомості, є однією з її форм. Виступаючи елементом єдиної системи суспільної свідомості, правосвідомість як особливе структурне утворення, з одного боку, підкоряється загальним для всіх елементів суспільної свідомості закономірностям формування та функціонування, а з іншого – володіє специфікою, що дозволяє розглядати її як відносно самостійне утворення, яке займає особливе місце і виконує тільки їй властиві функції.

Вивчення правосвідомості, її форм та рівнів, способів впливу на соціальне життя дозволить інтенсифікувати вплив людини на соціальне середовище.

Правосвідомість відображає не тільки вже врегульовані нормами права суспільні відносини, а й ті, які потребують правової регламентації. Правовідносини – як юридична форма певних фактичних відносин – складаються на підставі норм права, які самі утворюються в результаті втілення в закон волі держави. Свідомість відображає існуючі норми права, які необхідно створити для регулювання тих або інших суспільних відносин.

Правосвідомість, за своєю природою, це усвідомлення права, а не почуття, емоція чи інстинкт, це – необхідний засіб створення та розвитку законодавства. Вона тісно пов'язана із законністю: з одного боку, правосвідомість створює необхідні умови для здійснення та зміцнення законності, а з іншого – законність впливає на розвиток та зміцнення правосвідомості. Для правильного застосування норм права необхідно правильно зрозуміти цю норму, розібратися у фактичних обставинах кожного окремого випадку, зрозуміти ту життєву ситуацію, в якій виникло питання застосування норми права, дати правильну оцінку цьому діянню. Усе це можна зробити лише за наявності розвинутої правосвідомості у тих осіб, які застосовують право.

Оскільки правосвідомість бере участь не тільки у творенні норм права, а й у визначенні необхідності регулювання тих чи інших соціальних процесів, суспільних відносин правом, у визначенні кола прав і обов'язків учасників правовідносин, у виборі

способу правового регулювання та виступає ідейним джерелом права, правосвідомість здійснює властиву їй нормативно-прогностичну функцію.

Слід відзначити, що правосвідомість – це погляди, ідеї, міркування, переконання, ціннісні орієнтації людей, які виражають знання, розуміння та усвідомлення необхідності встановлення і функціонування певного правопорядку в суспільстві, ставлення до потреб людини, що проявляються у формі активних вчинків у сфері суспільних відносин, як урегульованих нормами права, так і тих, що потребують такого регулювання.

Відповідно негативне ставлення до права, його дії, його значущості у суспільстві, породжує так зване явище правового нігілізму.

Отже, можна констатувати, що відповідний до вимог цивілізованого суспільства рівень правової освіти й достатній для розвитку громадянського суспільства рівень правової освіченості конкретного громадянина, безперечно, сприятимуть ефективному взаємозв'язку держави, влади, науки та людини, а також є важливим чинником розбудови в Україні правової держави.

Список використаних джерел

1. Бачинський Т.В. Формування основ правового світогляду та правової культури шкільної молоді (філософсько-правовий вимір): автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Т.В. Бачинський. – Львів, 2013. – 20 с.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ТВФ «Перун», 2005. – 1440 с.
4. Горшков М. К. Российская социология и вызовы современного общества: вместо предисловия / М.К. Горшков // Россия реформирующаяся. Ежегодник 2010 / [отв. ред. М.К. Горшков]. – М.: Новый хронограф, 2010. – С. 3–17.
5. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров. – К.: Знання, 2005. – 655 с.
6. Методика правової освіти: Навчально-методичний посібник / Горбунова Л.М., Оніщенко Н.М., Копієвська О.Р. – К.: Атіка-Н, 2005. – 88 с.
7. Національна програма правової освіти населення, затверджена Указом Президента України від 18.10.2001 р. № 992. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>.
8. Оніщенко Н. Правова освіченість у контексті рівнів правової освіти / Н. Оніщенко // Віче. – 2012. – №23. – 75 с.
9. Теория права и государства: [учебник] / [отв. ред. В. В. Лазарев]. – М.: Юрист, 2001. – 419 с.
10. Ткаченко С.В. Рецепция права: идеологический компонент / С. В. Ткаченко. – Самара: Издво СамГАПС, 2006. – 193 с.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ПРИКОРДОННІЙ СФЕРІ

Король М.

(старший викладач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького)

***Анотація.** У статті окреслено основні напрямки нормативно-правового регулювання у прикордонній сфері. Виділено підходи до систематизації нормативно-правових актів у прикордонній сфері, проаналізовано зміст стратегічних документів у сфері безпеки в питанні нормативно-правового регулювання прикордонної сфери, визначено основні напрямки нормативно-правового регулювання в цьому питанні.*

***Ключові слова:** прикордонна сфера, нормативно-правове регулювання, охорона державного кордону, стратегія розвитку Державної прикордонної служби України.*

***Аннотация.** В статье обозначены основные направления нормативно-правового регулирования в пограничной сфере. Выделены подходы к систематизации нормативно-правовых актов в пограничной сфере, проанализировано содержание стратегических документов в сфере безопасности в вопросе нормативно-правового регулирования пограничной сферы, определены основные направления нормативно-правового регулирования в этом вопросе.*